

Tegezés/nemtegezés, köszönés, megszólítás a családban

0. Bevezetés

Dolgozatomban a nyelvhasználatnak három, egymással összefüggő jelenségét vizsgálom a családi nyelvi környezetre vonatkozóan.¹ A három vizsgált jelenség a nyelvművelő szakirodalomban és a szélesebb körű közbeszédben is sokat emlegetett nyelvi illem körébe tartozik. Elsődlegesen a nyelvi szocializáció mikéntjéről van szó: arról, hogy egy-egy felnövekvő generáció milyen szabályokat sajátít el az adott közösség normájaként (Kiss Jenő 1995: 86); vagyis: mire nevelődik.

¹ A bármely nem tegező forma megjelölésére használt terminust Deme László és Domonkosi Ágnes gyakorlatát követve írom egybe (Deme 1999, Domonkosi 2002).

Úgy vélem, ezzel kapcsolatban hasznos lehet az is, ha adatokkal és arányszámok bemutatásával sikerül alátámasztani vagy megcáfolni a mindennapi nyelvhasználatból ismerősnek vélt megnyilvánulásokat; nemkülönben pedig az, ha eddig meg nem figyelt jelenségek, tendenciák nyomára sikerül bukkanni. Célom, hogy saját gyűjtésem bemutatásával és elemzésével anyagot szolgáltatassak úgy a szociolingvisztikai, mint a nyelvművelő indíttatású kutatásoknak, ezzel hozzájárulva a megjelölt témák minél szélesebb körű feldolgozásához.

Az adatgyűjtést kérdőíves módszerrel végeztem – ez magyarázza, hogy nem szerepelnek a felsoroltak között bizonyos, talán a témákból következően elvárható kérdések. Ilyen mindenekelőtt a magázás/tetszikelés vizsgálata: az efféle, bizonyos helyzetekben az egyén nyelvhasználatában is váltakozó jelenségre nem célravezető direkt formában rákérdezni (akár még interjúban sem); felderítéséhez elsősorban részt vevő helyzetmegfigyelésre lenne szükség. Bár a kapott adatokat több megközelítésből is megkísérlem értékelni, tisztában vagyok vele, hogy a kérdőíves kutatásnak megvannak a korlátai (amennyiben például fennáll a veszély, hogy az adatközlők egy része nem a tényeket, hanem az általa ideálisnak tartott állapotot próbálja rögzíteni).

Az adatközlők kiválasztásának szempontja az volt, hogy szülőként legalább háromgenerációs egynyelvű családban éljenek. A vizsgálat középpontjában a szülők (adatközlők) és a gyerekek generációjának nyelvhasználatára áll. Az elemzés, amikor a jelen helyzetet írja le, vázolja a törekvéseket, amelyek a fiatal és a legfiatalabb nemzedékeket jellemzik, s egyúttal az elvárásokat is, amelyekkel a felnövő gyermekgeneráció szembesül. (Nem vizsgálom az összes családi kapcsolatot, elsősorban az egymást egyenes ágon követő nemzedékek egymáshoz való viszonyára összpontosítok.)

Az anyaggyűjtéshez különböző tájegységeket és különböző településtípusokat választottam. Bár tudom, hogy az összegyűlt anyagmennyiség távol van a reprezentativitás szintjétől, úgy gondolom, bizonyos tanulságokkal így is szolgál; a gyűjtemény pedig bármikor tovább bővíthető. Adataim 240 értékelhetően kitöltött kérdőívől származnak. Az adatgyűjtés négy helyszínen folyt: a fővárosban (100 kérdőív), egy Baranya megyei kisvárosban, Szigetváron (60 kérdőív), egy Csongrád megyei faluban, Forráskúton (40 kérdőív) és egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei faluban, Arnóton (40 kérdőív).¹ A kérdőívek egy részét magam töltöttem ki személyesen, így módom nyílt az esetlegesen félreérthető kérdések pontosítására. A továbbiakat iskolákba küldtem el, azzal a kéréssel, hogy a pedagógus kollégák osszák szét a gyerekek között, megkérve őket: töltsék ki otthon szüleikkel.² A kérdőívnek az adatközlőkre vonatkozó kérdéseit – a vizsgálat esetleges kibővíthetősége érdekében – részletesebbre vettem annál, mint amit belőlük ebben az elemzésben fel kívántam használni. (Az adatok mennyisége ugyanis még nem elégséges ahhoz, hogy különböző szempontok szerint csoportosítva az adatköz-

¹ Arnót: 2500 fős település Miskolc mellett; Forráskút: 2100 fős település Szeged közelében; Szigetvár: 9500 fős város Pécstől dél-nyugatra.

² Szíves közreműködésükért köszönettel tartozom Áfráné Solymossy Juditnak (Arnót), Héjas Innocenciának (Szigetvár), Liszka Gábornak (Budapest) és Marázné Sélei Erzsébetnek (Forráskút).

lőket, az egyes osztályokat megbízható eredménnyel lehetne jellemezni. Így elsősorban a kirajzolódó összképre koncentrálok, és csak a pregnánsnak látszó különbségekre térek ki – annak tudatában, hogy ezt is csak jelzésszerűen tehetem).

A vizsgálat a következő generációk nyelvhasználatába enged bepillantást: gyerekek (általában 9–13 évesek); szülők (általában 30–45 évesek); nagyszülők (általában 55–65 évesek); illetve a tegezés/nemtegezés témakörében a dédszülőkre is vonatkoznak kérdések (általában 75 fölött, vagy már nem élnek).

1. Tegezés/nemtegezés

A következő családi viszonyokban vizsgálom: gyerek – szülő; szülők egymás között; gyerek – anyai, apai nagyszülők; anya – szülei; apa – szülei; anya – anyósa, apósa; apa – anyósa, apósa; anyai és apai nagyszülők egymás között; anyai nagyszülők – apai nagyszülők; anyai nagyanya, nagyapa – saját szülei; apai nagyanya, nagyapa – saját szülei; anyai nagyanya, nagyapa szülei egymás között; apai nagyanya, nagyapa szülei egymás között. (Az előző bekezdésben foglaltak értelmében *szülőn* az egész dolgozatban az adatközlői, körülbelül 30–35 éves generációt, *gyereken* az ő gyermekeiket értem; a *nagyszülők* az adatközlők szüleit, a *dédszülők* pedig az adatközlők nagyszüleit jelölik.)

A kérdőív végső formájában a három téma közül ebben szerepelt a legtöbb viszonyra vonatkozó kérdés. A próbavizsgálatként előzetesen kitöltetett kérdőívek alapján ugyanis kitűnt, hogy a szülők nagyszüleire – azaz a dédszülői generációra – vonatkozó adatok itt érkeznek be még értékelhető mennyiségben (míg a másik két téma esetében a dédszülőkkel kapcsolatban a vártnál jóval kevesebb válasz született).

A vizsgálat tárgya a tegezés/nemtegezés aránya az egyes családi kapcsolatokon belül, illetve az arányok változása az egymást követő generációk során városban és falun. (100%-nak számít az egy-egy viszonyfajta beérkezett összes értékelhető válasz.) A részletes jellemzés a tegezés gyakoriságának sorrendje szerint halad a családi kapcsolatok sorában, míg az összefoglalásban a tegezés/nemtegezés használatára vonatkozó tendenciák kiemelése következik az azonos és a különböző szinten lévő generációkat illetően.

1.1. Részletes jellemzés. A kapott adatok – mindennapi tapasztalatainkkal egybevágóan – azt mutatják, hogy **teljes körű a tegeződés a szülők egymás közötti kapcsolatában és a gyerek-szülő viszonyban** városban és falun egyaránt.

Igen magas arányban **tegezik egymást a nagyszülők: 94,8%-ban**; vagyis a ma 55–65 éves korosztály házaspártagjai 5,2%-ban magázódnak egymással. Az adatok meglehetősen egyenletesen oszlanak el nagyvárosi és falusi, értelmiségi és néhány általános iskolai osztályt végzett nagyszülők között.

Szintén nagy arányban, **88,7%-ban tegezik a gyerekek a nagyszülőket**. Olykor előfordul, hogy nagyanyjukat tegezik, a nagyapjukat magázzák; néhány családban pedig váltakozik, hogy a gyerekek tegezőleg vagy nem tegezőleg fordulnak-e nagyszüleikhez. (Az adatközlők ilyenkor – válaszul az eldöntendő kérdésre – ezt írták be: „így is, úgy is” vagy: „is”.) Nagyobb arányú a tegezés a váro-

sokban, azon belül is a kisvárosban, Szigetváron; a falvakban pedig nagyon nagyok az eltérések: míg a borsodi faluban, Arnóton minden megkérdezett gyerek, akinek élnek a nagyszülei, tegezõ viszonyt jelölt meg, az alföldi faluban, Forráskúton viszont a gyerekek harmada nem tegezi nagyszüleit. A tegezés/nemtegezés aránya (a kettõ hányadosa) településenként a következõ: Budapest: 13,3; Szigetvár: 24,5; Forráskút: 2,2; Arnót: 30:0. A két falu közötti nagy különbség arra figyelmeztet, hogy a szokások, illemszabályok tájegységenként, falvanként is váltakoznak; ezen a téren például nem lehet egyszerűen nagyváros/falu leegyszerűsítésben gondolkodni.

A tegezés gyakorisági rendjében **az anyai nagyszülők és az apai nagyszülők közötti** viszony következik: a két házaspár tagjai **84,9%-ban tegezõdnek** egymással. A 11,1%-os nem tegezõdõ viszony legnagyobbbrészt a vidéki lakosság körébõl kerül ki. Olykor előfordul, hogy egymással a nõk is tegezõdnek és a férfiak is, de a nõk a férfiakkal nincsenek tegezõ viszonyban. A tegezés/nemtegezés aránya (a kettõ hányadosa) településenként a következõ: Budapest: 18,5; Szigetvár: 6; Forráskút: 5; Arnót: 4,7.

A szülők 81,2%-ban tegezik a saját szüleiket (ezen belül a nõk némileg gyakrabban, mint a férfiak). Néha mindkét nemnél előfordul, hogy az édesanyját tegezi, míg az édesapját nem, s a nõknél olyan eset is adódott, hogy az édesapját tegezi, és az édesanyját nem. A nemtegezés mindkét oldalon a falvakban a leggyakoribb (és gyakoribb férfiak, mint nõk esetében), Budapesten jóval ritkább, s a legritkább a kisvárosban. (Hasonló összefüggés fedezhető fel az apa – anyós, após viszonyban; l. lentebb.) A tegezés/nemtegezés aránya (a kettõ hányadosa) településenként a következõ: Budapest: 11,7; Szigetvár: 17; Forráskút: 1,7; Arnót: 1,5.

A szülők nagyszüleinek házaspártagjai egymáshoz igen közel álló arányban, átlagosan pedig **56,3%-nyian tegezik egymást**; tehát a dédszülõi, 75 év fölötti generációban nem áll egymástól távol a tegezõdés és a nemtegezõdés aránya. A nemtegezésben a kisebb települések járnak elõl, de a két vizsgált falu között itt is jelentõs különbség mutatkozik (akárcsak a gyerekek nagyszülõkhöz való viszonyában): az alföldi faluban, Forráskúton ismét jóval kisebb a tegezés aránya, mint a borsodi kistelepülésen, Arnóton. A tegezés és a nemtegezés adatainak egymáshoz viszonyított aránya (a kettõ hányadosa) településenként a következõ: Budapest: 2,8; Szigetvár: 1,2; Forráskút: 0,3; Arnót: 1,7.

A nagyszülők saját szüleikhez való viszonyában **a tegezés aránya 31%-os** (az apai ági és az anyai ági felmenõk lényeges különbsége nélkül); ezen belül a nõk magasabb arányban, 38,6%-ban tegezik (vagy tegezték a közelmúltban) a szüleiket, mint a férfiak, akiknél 23,4% a tegezés aránya. A nõk és férfiak különbsége a szülők nagyszülõkhöz való viszonyára emlékeztet (l. fentebb), itt jóval nagyobb azonban a két nem közötti különbség. Olykor előfordul, hogy a nagyszülõ szüleinek egyikét tegezi, másikat nem tegezi; van példa arra is, hogy a nõ édesanyját tegezi, édesapját nem – és a fordítottjára is, s ugyanez a helyzet a férfi esetében. A nemtegezés minden település(típus)on belül többségben van, minél kisebb a településfajta, annál inkább. A két falu között azonban ismét különbség mutatkozik: az alföldi kistelepülésen kisebb arányú a tegezõdés, mint a borsodi faluban. (Hasonló jelenséget lehet megfigyelni a gyerekek nagyszülõkhöz való viszonyában,

valamint a dédszülők házaspártagjainak egymáshoz való viszonyában; l. fentebb). A tegezés/nemtegezés aránya (a kettő hányadosa) az egyes településeken belül: Budapest: 0,7; Szigetvár: 0,5; Forráskút: 0,2; Arnót: 0,4.

A legkisebb a **tegezés** százalékos aránya **az apa – anyós, após és az anya – anyós, após viszonyban**: az előbbiben **25%-os**, az utóbbiban **16,5%-os**. Több adat van rá, hogy nemek szerint különböző a helyzet: az anya az anyósát tegezi, míg az apósát nem; apa az apósát tegezi, míg az anyósát nem, illetve az apa az anyósát tegezi, és az apósát nem. Minden település(típus)on többségben van a nemtegezés aránya, falusi környezetben még inkább, mint városiban. A tegezés/nemtegezés aránya (a kettő hányadosa) az egyes településeken: anya – anyós, após viszonylatban: Budapest: 0,3; Szigetvár: 0,3; Forráskút: 0,1; Arnót: 0,06; apa – anyós, após viszonylatban: Budapest: 0,4; Szigetvár: 1,1; Forráskút: 0,05; Arnót: 0,01. Feltűnő, hogy a kisvárosban a tegező viszony gyakoribb, mint a fővárosban (ahogyan ezt fentebb más adatokkal kapcsolatban is megfigyelhettük).

Táblázat: tegezés/nemtegezés a családban

	tegezi	nem tegezi	vegyesen*
A gyerekek a szüleiket	100%	0%	
Az anya és az apa egymást	100%	0%	
A gyerekek az anyai nagyszüleiket	89,4%	8,6%	2%
A gyerekek az apai nagyszüleiket	88%	9%	3%
Az anya a saját szüleit	84,6%	12,7%	2,7%
Az apa a saját szüleit	77,9%	21,1%	1%
Az anya az apa szüleit (anyósát, apósát)	16,5%	77,7%	5,8%
Az apa az anya szüleit (anyósát, apósát)	25%	69,8%	5,2%
Az anyai nagyszülők egymást	96%	4%	
Az apai nagyszülők egymást	93,5%	6,5%	
Az anyai és az apai nagyszülők egymást	84,9%	11,1%	
Az anyai nagyanya a saját szüleit	39,4%	57,6%	3%
Az anyai nagyapa a saját szüleit	22,8%	75%	2,2%
Az apai nagyanya a saját szüleit	37,8%	62,2%	
Az apai nagyapa a saját szüleit	24%	76%	
Az anyai nagyanya szülei egymást	58%	42%	
Az anyai nagyapa szülei egymást	52%	48%	
Az apai nagyanya szülei egymást	58,6%	41,4%	
Az apai nagyapa szülei egymást	56,5%	43,5%	

* Vegyesen: 1. A párok tagjai közül valamelyiket tegezik, valamelyiket nem (részletesen l. fentebb).
2. Itt kapott helyet a gyerekek anyai nagyszülőkhöz való viszonyában az 1% „is-is”, a gyerekek apai nagyszülőkhöz való viszonyában pedig a 2% „is-is”.

1.2. Összefoglalás: a tegezés/nemtegezés. Árnyaltabban bemutatva azt a közismert tény, hogy napjainkban a családi viszonyokban egyértelműen a tegeződés az uralkodó forma, az adatok alapján a következőket lehet elmondani.

Az egy szinten lévő nemzedékek tagjai közötti tegeződés aránya korosztályonként lényeges különbségeket mutat (vö. Domonkosi 2002: 71–2).

A szülői generáció tagjai – a mai 30–45 évesek – teljes körben tegeződnek egymással; s bár akadt felmérés, amely – jó két évtizede – talált magázódó házaspárokat az akkori fiatalok körében (Guszkova Antonyina 1981: 28), a hasonló esetek szórványosak lehetnek. A nagyszülői korosztály – a mai 55–65 évesek – házaspártagjai csekély arányban magázódnak egymással, s majdnem ugyanilyen kicsi a magázódás mértéke ugyanennek a korosztálynak az anyóstársi – apóstársi viszonyában is. Lényegesen gyakrabban magázzák viszont egymást a dédszülői generáció tagjai – a körülbelül 75 év felettiak –; itt a magázás aránya nem sokkal marad el a tegezéstől. A tegeződés gyors terjedése tehát jól megfigyelhető a három generáció egymásutánjában.

A különböző korosztályok egymáshoz való kapcsolatában is szembetűnőek a tegeződési szokások különbségei.

A mindenkori szülő – gyerek viszonyban dinamikusabban terjedt el a tegeződés, mint az ugyanazon korosztályok tagjai közötti kapcsolatokban; a korábbi egymást követő nemzedékek között nagyobbak a különbségek a tegezés – nemtegezés arányában, míg a folyamat mára ugyanúgy a teljes körű tegezésbe torkollik. A szülők még nem elhanyagolható mértékben magázzák (vagy tetszikelik) saját szüleiket, a nagyszülői korosztályban pedig számottevően nagyobb a nemtegezés aránya. Az általánossá vált tegeződésbe beleolvadt az a nemek közötti különbség, amely mind a szülői, mind a nagyszülői generációra jellemző volt, ahol is az adatok tanúsága szerint a szülők a fiúkat nagyobb arányban szoktatták a magázásra, mint a lányokat.

A szülőknek az anyósukhoz, apósukhoz való viszonyában egyértelműen a nemtegezés a meghatározó (vö. Domonkosi 2002: 110), nyilván a generációs különbséggel és a rokonság nem vér szerinti mivoltával magyarázhatóan: felnőtt ember kerül családi kapcsolatba nála egy korosztállyal idősebb emberekkel. (Az anya ritkábban tegezi az apa szüleit, mint az apa az anya felmenőit, ami összefügg a két mondattal fentebb megállapított ténnyel.) Ez a családi kapcsolat tehát az elsődleges terep a családban élő gyermekek számára, hogy elsajátítsa a nemtegezés szabályait (mint passzív tudást).

A gyerek – nagyszülő kapcsolatban viszont a tegezés a meghatározó: az unokák mintegy 90%-a tegezi nagyszüleit (vö. Domonkosi 2002: 88–9). Akadnak családok, ahol a szülők még magázzák, de az unokák már tegezik a nagyszülőket (vö. Deme 1999: 65), ez azonban a vizsgált anyag alapján nem látszik túl gyakornak. A kétféle kapcsolatban megnyilvánuló magázás aránya közel áll egymáshoz, mutatva, hogy hozzávetőleg hasonló ütemben terjedt el a tegezés mind a kettőben. Míg a nagyszüleit (vagy esetleg oldalági rokonait) magázó gyermekek a családon belüli környezetükben tanulják meg a nemtegezés szabályait, a nagyszüleikkel (és más rokonaikkal) tegeződő kapcsolatban lévőknek viszont a tágabb környezetükben kell elsajátítaniuk ezeket. (S a nyelvi illemmel csak akkor van baj, ha ott sem tanulják meg idejében ezeket a szabályokat.)

Napjainkban még általában valamivel nagyobb a nemtegeződés aránya a falvakban, mint a városokban, bár láttunk példákat, hogy a szokások falvanként is igen különbözőek lehetnek. A vizsgált kisváros többször is kitűnik a települések sorából a tegező formák többségével. Ez a tény abban lelheti magyarázatát, hogy

itt – azon is túlmenően, hogy „városias módon” már elhalványultak a magázó hagyományok – a nagyvárosinál általában nagyobb földrajzi közelségben élő generációk közvetlenebb kapcsolatban vannak egymással (s ez ma a tegeződésben nyilvánul meg).

2. A köszönésformák

A következő családi viszonylatokban vizsgálom a köszönésformákat: a szülők egymás közötti köszönése, a szülők gyerekeknek való és a gyerekek szülőknek való köszönése, a gyerekek anyai és apai nagyszülőknek szóló üdvözlése, az anyai és az apai nagyszülők gyerekeknek szóló üdvözlése, az anya és az apa saját szüleinek, illetve házastársa szüleinek való köszönése. Nem vizsgálom a köszönési és megszólítási formák együttállását, sem a köszönéspótló megnyilvánulásokat, mivel kérdőívvel ezek kevésbé, sokkal inkább interjúval vagy helyzetmegfigyeléssel lennének összegyűjthetők.

A részletes jellemzésben a köszönésformákat gyakorisági rendben veszem sorra, s ezen belül utalok a különböző kapcsolatokban való előfordulásukra. (Azt, hogy a haladási rendben a szóelőfordulást veszem fő szempontnak, az indokolja, hogy a köszönések nagy része sokféle családi viszonyban szerepel.) A fejezet végén lévő táblázatokban viszont a köszönésformák a nagyobb áttekinthetőség érdekében kapcsolatonkénti lebontásban láthatók. Az összefoglalásban azokat a tendenciákat emelem ki, amelyek a vizsgált anyag alapján a legeggyértelműbbnek tűnnek a családi köszönési szokásokkal kapcsolatban.

Mivel voltak, akik egy választ, és voltak, akik többet írtak be, az adatokból kétféle számsort készítettem (teljes válasz / részválasz); a százalékos mutatók az áttekinthetőség érdekében minden esetben az egy választ adók feleleteinek alapján készültek, a gyakorisági jellemzésnél azonban figyelembe vettem a részválaszként számon tartott adatokat is.

2.1. Részletes jellemzés. A köszönésformák nagy része csak tegező, illetve tegező és nemtegező környezetben használatos, kisebb részük csak nemtegező környezetben jelenik meg.

2.1.1. Tegezéssel használatos köszönésformák. Mindennapi tapasztalatainkkal, a családon belüli tegeződés meghatározó mivoltával, valamint a közelmúltban készült ilyen irányú felmérések eredményeivel egybevetve az itt vizsgált anyagban is – mind nagyvárosban, mind kis falvakban – a *szia* mutatkozik a leggyakoribb köszönésformának, uralva a családi kapcsolatok szinte minden vonatkozását (l. pl. Kiss 1993: 212, Dóra 1999: 23 stb.). Kisebbségben csupán az após, anyós szülők általi üdvözlésében marad (ahol a *csókolom* a leginkább használatos forma; l. lentebb).

A *szia* a többi formához mérten a legnagyobb arányú, 94%-os a szülők gyerekeknek szóló üdvözlésében az egy választ beírók körében, és a több választ beírók között is a megemlített formák egyike leggyakrabban ez a köszönés. Majdnem ugyanilyen nagyarányú a szülők egymásnak szóló köszönésében, és a több választ beírók között itt is kivételesnek számít, ha valaki nem említette meg a leg-

sűrűbben használatos formák egyikeként. A további kapcsolatok legtöbbszörben is közel ilyen gyakori a forma (a gyerekek köszönése a szülőknek és a nagyszülőknek, a nagyszülők köszönése a gyerekeknek, a szülők köszönése saját szüleiknek). Ugyanakkor az anya az apa szüleinek mindössze 15%-os, az apa az anya szüleinek 28,5%-os gyakorisággal köszön *szia*val. A két utóbbi adatot az anyós, após – vő, meny viszonyban uralkodó nemtegezés, eltérésüket a nemek közötti tegezési-nemtegezési aránybeli különbség magyarázza (l. fentebb).

A tegezéssel használatos köszönések közül a *szervusz~szerbusz* örvend a legnagyobb népszerűségnek a *szia* után. Az adatok tanúsága szerint a nagyszülők unokáiknak szóló üdvözlésében hangzik el a legtöbbször: az összes beírt köszönéshez viszonyítva 29,7%-os arányban, és a több köszönést említőknek mintegy a fele a *szervusz~szerbuszt* is megjelöli. A *szervusz~szerbusz* – a *szia*hoz hasonlóan – az összes vizsgált viszonylatban szerepel, de többnyire csekély arányban. A több választ adók a *szia* mellett említik; leggyakrabban a szülők egymás közti köszönésének változataként.

A *helló~heló* a következő forma a tegezéssel használatos köszönések gyakorisági listáján. Ez is minden viszonylatban szerepel, főként más köszönések társaságában; némelyikben csak ritka részválaszként (a nagyszülők unokának szóló üdvözlésében, valamint a vő, meny anyósnak, apósnek szóló üdvözlésében). Az adatok átlagos aránya a *szervusz~szerbusz*éra emlékeztet. A több választ adók többnyire a *szia* mellett említik.

A további tegezéssel járó köszönési formák közül regisztrálhatók még a következők.

Puszi: szórványos esetektől eltekintve elsősorban több más köszönésforma társaságában említették az adatközlők csaknem az összes viszonylatban. Legtöbbször a szülők egymás közötti köszönéseként fordul elő; hiányzik viszont a nagyszülők unokáknak való köszönéslistájáról.

Csá: szintén elsősorban más köszönésformákkal együtt említik. Csak a gyerekek és a szülők köszönései között szerepel (a gyerekek a szülőknek és a nagyszülőknek, valamint a szülők a gyerekeknek).

Önállóan is, és más köszönésekkel együtt is szórványosan használják a *szervaszt* (a szülők köszönése egymásnak és a nagyszülők köszönése az unokáknak), és a *csőt* (gyerekek köszönése a szülőknek és nagyszülőknek, valamint a szülők és nagyszülők köszönése a gyerekeknek). Más köszönések – a *szia*, *helló~heló* – társaságában, részválaszként említik a *csáót* (szülők egymás közti köszönése, gyerekek köszönése a szülőnek, szülő köszönése a gyerekeknek) és a *hahót* (a szülők egymás közti köszönése, a gyerekek köszönése a szülőknek). Kivételesen fordulnak csak elő a következő formák: *csókollak*, *sziamia*, *sziamiaú*, *jó estéket* (szülők egymás között); *szioi* (szülők gyerekeknek); *puszika* (apa a szüleinek); *szasz* és *halihó* (gyerekek szülőknek).

2.1.2. Tegezéssel és nemtegezéssel is használatos köszönésformák. A köszönési formák egy része, bár többnyire nemtegező környezetben fordul elő, tegezéssel együtt is megjelenik.

A legnagyobb számban előforduló ilyen köszönés a *csókolom*. Mint fentebb már szóba került, leggyakoribb a szülők és anyósuk, apósuk viszonyában. A nők

gyakrabban használják: az anyák az összes itt előforduló köszönésfajta 70,2%-ában, míg az apák csak 49,3%-ában. A több köszönést számon tartók a *jó napot, jó reggelt, jó estét* formákkal használják felváltva. A *csókolom* a következő viszonylatokban fordul még elő: a gyerekek és a nagyszülők kapcsolatában, az anya és az apa saját szüleinek szóló üdvözlésében. Gyerek – szülő viszonylatban nem jelentkezik. Bár elsősorban a nemtegező beszédkörnyezetre jellemző – a szülő – anyós, após kapcsolatban való elterjedtsége is ezzel függ össze –, sokszor megjelenik tegezéssel is: legtöbbször az unoka nagyszülőnek szóló üdvözlésében, de nem ritkán a szülők saját szüleikhez vagy anyósukhoz, apósukhoz fordulásában is. Ezekben az esetekben tegezéssel használatos köszönéssel is váltakozhat, a *sziát* többen is megjelölték ilyenként.

Gyakorisági rendben a *jó napot* következik a *csókolom* után, előfordulása azonban sokkal ritkább. Családon belül ez a forma a szülő – anyós, após kapcsolatban a legelterjedtebb. Használatos még szórványosan a szülőknek saját szüleikhez intézett köszönésében; itt tegező környezetben is előfordul. Viszonylag sok adatközlő megemlítette a *jó reggelt, jó estét, jó éjszakát* formákat is; az adatok a különböző kapcsolatok között igen nagy szóródást mutatnak, s általában nem is önmagukban, hanem más köszönésekkel együtt szerepelnek. Tegező használatukban leggyakrabban a *sziával* váltakoznak, nemtegező használatukban pedig a *csókolommal*.

Ritka használatú köszönések – már, illetve még – a *kezét csókolom ~ kezicsókolom, az adjon Isten* és a *csók*.

A *kezét csókolom ~ kezicsókolom* a szülők saját szüleinek, illetve anyósuknak, apósuknak szóló üdvözlésében fordul elő szórványosan.

Az *adjon Isten* szinte kivételesnek tekinthető adatai két falun élő család nyelvhasználatából származnak (Forráskútról); az apa saját szüleinek való köszönése az egyik előfordulásban tegező, a másikban magázó; az apa anyósának, apósának szóló üdvözlése mindkét esetben nemtegező környezetben jelenik meg.

A *csók* városban tűnik fel szórványosan, az anya anyósának, apósának és az apa saját szüleinek szóló üdvözlésében.

2.1.3. Nemtegezéssel használatos köszönésformák. A gyűjtött anyagban mindössze két ritka köszönés mutatkozik ilyennek: a *dicsértessék* és a *kívánok*.

A *dicsértessék* néhány falun (Forráskúton) élő adatközlőnél bukkan fel. Az esetek egy részében valamelyik szülő használja mind szüleinek, mind apósának, anyósának szóló üdvözlésében, más esetekben a szülő csak saját szülei üdvözlésére szánja (míg az anyósának, apósának *csókolommal* köszön).

A *kívánokot* (mind a fővárosban, mind vidéken) csak elvétve jegyezték fel az adatközlők mint az anya és az apa anyósának, apósának szóló köszönést. Minden esetben más köszönésformával (a *csókolommal*) váltakozik.

Táblázatok a köszönésformák kapcsolatonkénti megoszlásáról az egy választ beírók körében:

A gyerekek köszönése a szülőknek

<i>Szia</i>	88,2%
<i>Helló~heló</i>	6,7%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	2,1%
<i>Szevasz</i>	1%
<i>Szasz</i>	1%
<i>Csá</i>	1%

A szülők köszönése a gyerekeknek

<i>Szia</i>	94%
<i>Helló~heló</i>	2,4%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	2,4%
<i>Cső</i>	1,2%

A szülők köszönése egymásnak

<i>Szia</i>	89,6%
<i>Helló~heló</i>	5,2%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	3,9%
<i>Csókollak</i>	1,3%

A gyerekek köszönése az anyai nagyszülőknek

<i>Szia</i>	79,1%
<i>Csókolom</i>	17,6%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	2,2%
<i>Helló~heló</i>	1,1%

A gyerekek köszönése az apai nagyszülőknek

<i>Szia</i>	77%
<i>Csókolom</i>	20,8%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	1,1%
<i>Szia vagy csókolom</i>	1,1%

Az anyai nagyszülők köszönése a gyerekeknek

<i>Szia</i>	69,4%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	28,4%
<i>Szevasz</i>	2,2%

Az apai nagyszülők köszönése a gyerekeknek

<i>Szia</i>	67,8%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	31%
<i>Szevasz</i>	1,2%

Az anya köszönése saját szüleinek

<i>Szia</i>	75%
<i>Csókolom</i>	11,4%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	4,6%
<i>Csókolom és szia, szervusz*</i>	3,5%
<i>Helló~heló</i>	1,1%
<i>Csó</i>	1,1%
<i>Kezét csókolom ~ kezicsókolom</i>	1,1%
<i>Dicsértessék</i>	1,1%
<i>Szia vagy csókolom</i>	1,1%

* Nemek szerinti megoszlásban: általában az édesanyának szól a *csókolom* (de ellenpélda is van).

Az apa köszönése saját szüleinek

<i>Szia</i>	64,1%
<i>Csókolom</i>	18,5%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	6,5%
<i>Jó napot stb.</i>	3,2%
<i>Helló~heló</i>	2,2%
<i>Csók</i>	1,1%
<i>Kezét csókolom ~ kezicsókolom</i>	1,1%
<i>Adjon Isten</i>	1,1%
<i>Dicsértessék</i>	1,1%
<i>Csókolom és jó napot*</i>	1,1%

* Nemek szerinti megoszlásban: az édesanyának szól a *csókolom*.

Az anya köszönése az apa szüleinek

<i>Csókolom</i>	70,2%
<i>Szia</i>	15%
<i>Jó napot stb.</i>	5,8%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	3,4%
<i>Jó napot, csókolom és szia*</i>	3,4%
<i>Csók</i>	1,1%
<i>Dicsértessék</i>	1,1%

* Nemek szerinti megoszlásban: az anyósnak szól a *szia*.

Az apa köszönése az anya szüleinek

<i>Csókolom</i>	49,3%
<i>Szia</i>	28,5%
<i>Jó napot stb.</i>	7,4%
<i>Csókolom és szia, szervusz, helló, jó napot*</i>	6,2%
<i>Szervusz~szerbusz</i>	3,6%
<i>Kezét csókolom ~ kezicsókolom</i>	2,4%
<i>Puszi</i>	1,3%
<i>Adjon Isten</i>	1,3%

* Nemek szerinti megoszlásban: minden esetben az anyósnak szól a *csókolom*.

2.2. Összefoglalás: a köszönésformák. A családi kapcsolatokban két – tegezéssel együtt járó – köszönésforma van, amely minden viszonyban megjelenik: a *szia* és a *szervusz~szerbusz*. A *szia* – amely pár évtizede még argónak minősített, és amelyet a Magyar nyelv értelmező szótára annak idején még a fiatalok nyelvére jellemző szóként tartott számon – magasan uralja szinte az összes kapcsolatot (kivéve a szülők és az anyós, após viszonyát). A *szervusz~szerbusz* a nagyszülői (55–65 éves) nemzedék nyelvhasználatában van jelen gyakrabban; az ő fiatalok között vált divatos köszönésformává (Kiss 1993: 213), de azután visszaszorult, s a mostani fiatalabbak már ritkán használják. A tegező köszönések körében, ha egy-egy forma kevés adattal képviselteti is magát, igen színes a paletta, amelyen megjelennek és többféle kapcsolatba is behatolnak a legifjabbak nyelvhasználatában népszerű formák: *hellóheló*, *hahó*, *halihó*, *puszi(ka)*, *csáó* és utóbbi játékos-torzított változatai: *csá*, *cső*. Ha egy-egy köszönést a szülők gyakrabban használt formaként tartanak számon, pláne, ha maguk is átveszik, mutatja, hogy nem találják elvetendőnek, illetlennek; a két utóbb említett köszönés például mostanában válik ilyen többékevésbé elfogadott formává. A *helló~heló* és a még újabbak példája azt is szemlélteti, hogy a fiatalos közvetlenségre jellemző formák – legalábbis terjedésük jelenlegi szakaszában – némileg megtorpannak azoknál a kapcsolatoknál, amelyekben a nagyobb tiszteletadás vagy a nagyobb távolságtartás kívánalma, szokása sejthető; így az unokák nagyszülőknek és a szülők anyósuknak, apósuknak szóló üdvözlésében. (Az összesfajta elhangzó köszönés ennél egyébként természetesen jóval többféle, a kérdőív csak a leggyakrabban, tehát a szokásszerűen használt formákra kérdezett rá.)

A tegezéssel és nemtegezéssel is használatos köszönések körében a *csókolom* örvend a legnagyobb népszerűségnek. A szülők anyósuknak, apósuknak való köszönésformái között a leggyakoribb, az unokák nagyszülőknek szóló köszönései között pedig – a *szia*t követően – a második helyen áll (s még további családi viszonylatokban is használják). Gyakrabban használatos nemtegező környezetben, de mindenfajta kapcsolatban előfordul tegező környezetben is. Sokkal ritkábban használatosak családon belül a *jó reggelt*, *jó napot*, *jó estét*, *jó éjszakát*. Szórványosan fordul csak elő – minden esetben a 30–45 éves korosztály körében – a *kezet csókolom ~ kezicsókolom* (amelyet bő két évtizede még a felnőtteknek szóló gyermekköszönések első helyére sorolt Balázs Géza, 1993: 39), valamint a *csók* és az *adjon Isten* köszönés; az előbbi kettő adatai városi, az utóbbi kettőé falusi környezetből származnak.

Kizárólag nemtegező formákkal két ritka köszönési forma fordult elő: a *discsértesség* és a napszakokra utaló köszönésekből rövidített *kívánok*, mind a kettő a 30–45 évesek nyelvhasználatában; az előbbi falun, az utóbbi városban és falun is.

3. A megszólításformák

A megszólításokat a következő családi viszonyokban vizsgálom: a szülők közötti megszólítások, a gyerekek édesanyjukhoz és édesapjukhoz intézett megszólításai, az anya és az apa saját szüleinek, valamint egymás szüleinek (anyósuknak, apósuknak) a megszólítása, a gyerekek nagyszüleikhez szóló megszólítása.

A megszólítások sorában kizárólag a nominális megszólításokat regisztrálom. A személynevet, a személynévből alkotott becenevet és bármelyiknek a birtokos személyjeles alakját „néven szólítás” alatt foglalom össze, részben mivel az alakokat sokan változtatják, részben pedig azért is, mert nem annyira családi viszonyonként, hanem elsősorban nevenként változó, melyik kívánkozik inkább becéző alak kimondására, s melyik kevésbé. Összegyűjtöttem viszont a családi szerepekre vonatkozó összes beírt megszólítást, az alapalakokat, a becéző változatokat és a birtokos személyjeles formákat egyaránt. Számon tartok továbbá egy becenevi kategóriát, amelybe mind a „hagyományos” becézéseket, mind a sajátos, családi becenevi formákat: az egyéni, játékos szóalkotással keletkezett, többnyire csak a családtagok által elemezhető megszólításokat is besorolom.

A részletes jellemzésben a megszólított neme szerint haladok a családi viszonytípusok sorában, a táblázatokban azonban a viszonytípusokon belül egymás mellé teszem a két nem megszólításait. Az összefoglalásban a legjellemzőbbnek mutató tendenciákat emelem ki. Mivel voltak, akik egy választ, és voltak, akik többet írtak be, az adatokból kétféle számsort készítettem (teljes válasz / részválasz); a százalékos mutatók az áttekinthetőség érdekében az egy választ adók feleleteinek alapján készültek, a gyakorisági jellemzésnél azonban figyelembe vettem a részválaszként számon tartott adatokat is. Mivel ebben a témában, lévén a három vizsgált terület közül a legszemélyesebb jellegű, valószínűleg erősebbek az egyes családok saját hagyományai, ritkábban (például nyelvjárási jelenségek esetében) kockáztatok csak meg a települések közötti hasonlóságokra vagy eltérésekre vonatkozó megállapításokat.

3.1. Részletes jellemzés. Először a nőket, azután a férfiakat illető megszólítások következnek.

3.1.1. A nőkhöz szóló megszólítások a következők.

3.1.1.1. A gyerekek édesanyjukhoz címzett megszólításaiban az anyai szerepre utalás a meghatározó. Az elvértve előforduló néven szólítás adatai Budapestről származnak.

A leggyakoribb megszólítás – 64%-kal – az *Anya*, és az összes adatközlő több, mint egynegyede részválaszként is megadja. Minden településen ez a legkedveltebb forma; van, ahol a teljes válaszok között csak ez szerepel (a borsodi faluban, Arnótón). Gyakoribb megszólítások még az *Anyu* (ez áll a második helyen, ám mindössze 9,8%-kal, bár az összes adatközlő több, mint egyhatoda részválaszként is beírta), a *Mama*, a *Mami* (melynek adatai Budapestről származnak) és az *Anyuci*.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók körében, mind a részválaszok között a következő formák: *Édesanya, Anyuka, Anyukám, Anyus, Anyuska, Anyóca, Anyucika, Anyucikám, Mamikám, Mamuska, Mamuci, Mamicó, Óci, Anycsó, Anycsus, Anycsám, Anci, Ancikám, Muter, Muti*.

3.1.1.2. A gyerekek anyai és apai nagyanyjukhoz szóló megszólításait nagy többségükben a nagyanyai szerep valamely – általában „hagyományos”, köznyelvi vagy tájnyelvi, máskor a gyereknyelv kialakította – megnevezése adja. A családi beceneven vagy a keresztnévén szólítás ritka.

A nagyanyai szerephez kapcsolódó megszólítások kiemelkedő hányadát a **Mama** adja; részesedése 57,8%-os. Mindegyik vizsgált településen ez a leggyakoribb forma; sőt, van olyan hely (az alföldi Forráskút), ahol minden egyes adatközlő

kizárólag ezt a formát nevezte meg. A többi településen egy-egy családon belül olykor más formákkal, legtöbbször a *Mamival* váltakozik. A gyakorisági lista második helyén (de már csak 10,7%-kal) a **Nagyi** megszólítás áll. Gyakoribbak még a következő formák: a **név + Mama** megszólítás (amely a néven nevezés és a családi szerepre utalás együttese; a név hozzáadása a *Mama* megszólításhoz a két nagymama megkülönböztetését szolgálhatja; adatai főleg városi környezetből származnak), a **Mami** és a **Nagymama**.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók körében, mind a részválaszok között a következő köznyelvi vagy nyelvjárási formák: *Mamika, Mamó, Mamóka, Mamka, Mamus, Mamuska, Mamuci, Mamija, Mamsi, Mamca, Mamcsó, Mamó, Nagymami, név + Nagymami, családi becenév + Mama, név + Nagymama, Nani, Nyanyi, Nanna, Ámamó, Amika, Nagymuter*.

3.1.1.3. Az anyák, apák – tehát a 30–45 éves generáció tagjai – édesanyjukhoz szóló megszólításai között az anyai vagy a nagyanyai szerepre utaló formák a meghatározóak. A családi becenevet használók vagy a megszólítást elkerülők aránya kicsi.

A leggyakoribb megszólítás az *Anyu*: 50,1%; minden településen ez a legsűrűbben használt forma. A több választ adók között viszont aránylag kevesen jelölték meg, tehát aki így szólítja édesanyját, az csak ritkán váltogatja ezt a megszólítást más formákkal (akkor viszont elsősorban a *Mamával*.) A második leggyakoribb megszólítás az *Anya* (ám csak 15,8%-os részesedéssel), amely szintén ritkábban váltakozik más formákkal (elsősorban a *Mamával*). Gyakoribb megszólítások még a *Mama* (az adatok egy része lehet elsődleges megszólítás: az illető mindig is így szólította édesanyját; másik részük másodlagos, a nagyszülővé válás után kapott forma; az adatközlők egy része jelezte is ezt, de más formákkal való váltakozása – *Anyu, Anya* – is a szereppárhuzamra utal), az *Anyuka*, az *Anyuci*, a *Mami* és a *Muter* (ez utóbbit csak férfiak jelölték).

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók, mind a részválaszok között a következő, részben nyelvjárási alakokat mutató megszólítások: *Édesanya, Édesanyám, Anyám, Anyukám, Anyi, Anyikám, Mutti, Mamika, Mamikám, Mamó, Ámamó, Mamóka, név + Mama, Nagymama, Nagyanyó*.

3.1.1.4. Az anyák, apák anyósukhoz szóló megszólítása szűk kétharmados arányban az anyai vagy a nagyanyai családi szerepre utaló alakokkal történik. A megszólítások szerepre utalásában – s ezzel együtt: közvetlenségében, talán a közhiedelemmel ellentétben – nem mutatkozik különbség a nemek között (vagyis a meny – anyós és a vő – anyós viszonyban). Szűk egyharmadnyi a név, illetve a név + *néni* szókapcsolat, és kis arányú az anyós szerepre vonatkozó forma (*Anyósom*, illetve *Anyós*), valamint a családi becenév használata.

Az anyai, nagyanyai szerepre utaló formák között a leggyakoribb, 27,9%-os a *Mama*, amely leggyakrabban a nagyanyai szerepre utal. Minden településen ez a leghasználatosabb megszólítás. A második leggyakoribb megszólítás az *Anyuka*, a továbbiak pedig az *Anyu* és az *Anya*.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók körében, mind a részválaszok között a következő megszólítások: *Nagymama, név + Mama, Mami, Mamika, Mamóka, Ámamó, Nagyi, Nanna, Mamija, Anyuci*.

3.1.1.5. A férjek feleségükhöz szóló megszólításainak – a szülői pár tagjai közötti kapcsolatban – szűk kétharmadát képviseli a néven nevezés, csaknem egy-negyedese arányú az anyai szerepre való utalás, a fennmaradó részt pedig a „hagyományos” és a sajátos, családi használatú becenevek teszik ki. (A hagyományos becenevek között önálló vagy részválaszként a következők a gyakoribbak: *Szívem, Drágám, Édesem, Cica, Nyuszi* stb.)

Az anyai szerepre utaló formák között az *Anya* a leggyakoribb, aránya 20,3%-os. Minden településen ez a legkedveltebb forma. Gyakran váltakozik más megszólításokkal, legtöbbször a néven nevezéssel. A második leggyakoribb forma az *Anyus* (ez azonban mindössze 2,7%-kal).

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók, mind a részválaszok között a következő megszólítások: *Anyu, Anyuci, Anyuska, Anyácska, Anyóca, Mama, Mami, Kisanyám*.

3.1.2. A férfiakhoz szóló megszólítások a következők.

3.1.2.1. A gyerekek édesapjukhoz szóló megszólításainak összessége az apai szerepre utal (csak a több választ beírók között akadnak néhányan Budapesten, akik néven vagy családi beceneven is szólítják apjukat).

Legtöbbször – 62,5%-nyian – az *Apa* megszólítással élnek, és a több választ megjelölőknek is több, mint a harmada ezt a formát is említi. Mindegyik vizsgált településen ez a leggyakoribb megszólítás. Szintén mindegyik településen használatos még az *Apu*, amely a második leggyakoribb forma (részesevéde azonban csak 22,2%-os, bár a több választ beírók is sokszor megemlítik). Gyakoribb megszólítás még a *Papa* (melynek adatai Budapestről származnak).

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók körében, mind a részválaszok között a következő – köznyelvi, tájnyelvi vagy játékos-becéző – formák: *Édesapa, Apuka, Apukám, Apus, Apuska, Apuci, Apucika, Apci, Apóca, Apcsó, Apcsus, Api, Apincuncs, Fater, Papi, Papika, Papuska, Papuci, Papicó, Tati*.

3.1.2.2. A gyerekek anyai és apai nagyapjukhoz szóló megszólításai meghatározó többségükben a nagyapai szerep valamely, általában „hagyományos” – köznyelvi vagy tájnyelvi –, máskor a gyereknyelv kialakította megnevezései. A keresztnéven, illetve név + *bácsi* szókapcsolattal való megszólítás igen ritka (adatai Budapestről származnak).

A leggyakoribb, 74%-os a *Papa* típusú megszólítás. A köznyelvivel egyező *Papa* formában a vizsgált települések közül Budapesten kívül Szigetvárra jellemző; egyik nyelvjárási változata, a *Tata* az alföldi faluban, Forráskúton használatos; másik nyelvjárási változata, a *Papó* a borsodi Arnóton járja. A tájnyelvi formákat használó családokban a megszólítás általában kizárólagos használatú, azaz nem mutat váltakozást (vö. a Magyar nyelvjárások atlaszának adataival is). A második leggyakoribb megszólítás, a név + *Papa*, név + *Papó* szókapcsolat (mindössze 9,7%-os részesevéde) a néven nevezést és a családi szerepre utalást egyesíti. Gyakoribbak még a *Nagypapa* (adatai Budapestről származnak) és a *Papi*.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók, mind a részválaszok között a következő megszólítások: *Nagypapa, név + Nagypapa, Papi, Papóka, Papuci, Papci, Papsi, Papus, Kisapapa*.

3.1.2.3. Az anyák, apák – tehát a 30–45 éves generáció tagjai – **édesapjukhoz szóló megszólításai** döntően az apai vagy a nagyapai szerepre utalnak köznyelvi vagy tájnyelvi formában. Kicsi a **családi becenevet** használók vagy a megszólítást elkerülők aránya.

A legnagyobb arányban, 52,2%-ban az *Apu* forma használatos; csaknem minden településen ez a leggyakoribb megszólítás. Használata a legtöbb családban kizárólagos, azaz csak igen ritkán váltakozik más megszólítással. A második leggyakoribb a *Papa* típusú megszólítás: a *Papa*, a *Tata* és a *Papó*, a fentebb bemutatott tájegységenkénti eltérésnek megfelelően (a három forma együttes aránya azonban csak 16,3%). Gyakoribbak még a következő megszólítások: az *Apa* (minden településen előfordul, és gyakrabban más megszólításokkal is váltakozik), a *Fater* (mindegyik vizsgált településen mutatkoznak adatai, de kizárólag férfiak használják édesapjuk megszólítására) és az *Apuka*.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók körében, mind a részválaszok között a következő megszólítások: *Édesapa, Édesapám, Apukám, Apuci, Apám, Api, Apikám, név + Papa, Papó, név + Papó, Papi, Papika, Tati, Apó, Nagypapó, Nagypapa*.

3.1.2.4. Az anyák, apák apósukhoz szóló megszólítása az adatok csaknem kétharmadában az apai vagy a nagyapai családi szerepre utal (közismert köznyelvi vagy nyelvjárási, illetve a gyermeki szóalkotás teremtette formában). Ez a típus a nők anyósukhoz fordulásában gyakoribb, mint a férfiakéban. Az adatközlők egyharmada a nevéen nevezi, illetőleg *név + bácsi*, *név + bá* szókapcsolattal szólítja meg apósát; ez a típus a férfiak apósukhoz fordulásában gyakoribb, mint a nőkében. Kis arányban jellemző a sajátos családi becenev vagy az após szerepre utaló megszólítás (*Após*).

Az apai vagy a nagyapai családi szerepre utaló alakok között a *Papa* típusúak a leggyakoribbak: a *Papa*, a *Tata* és a *Papó* együttesen 25,2%-ban fordulnak elő (a fentebb ismertetett nyelvjárási megoszlásnak megfelelően). A második helyen álló megszólítás, az *Apuka* a férfiak körében ritka, a nőknél viszont elég gyakori (átlagos előfordulása 10,8%-os). Gyakoribb megszólítások még az *Apu*, az *Apa*, a *név + Papa* szókapcsolat és a *Nagypapa*.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók, mind a részválaszok között a következő megszólítások: *Apó, Tati, Papi, Papóka*.

3.1.2.5. A feleségek férjükhöz szóló megszólításainak – a szülői pár tagjai közötti kapcsolatban – kétharmadát képviseli a néven nevezés, bő egynegyedét az apai szerepre való utalás, a fennmaradó rész pedig a „hagyományos” és a sajátos, családi beceneveké. (A hagyományos becenevek között önálló vagy részválaszként a következők a gyakoribbak: *Szívem, Drágám, Édesem, Kedvesem* stb.)

Az apai szerepre utaló megszólítások közül az *Apa* a leggyakoribb: 16,4%-os a részesedése, ezen felül az adatközlők több, mint egynegyede megemlíti mint más formákkal váltogatva használt megszólítást. A következő leggyakoribb formák (mindössze 2,7–2,7%-os részesedéssel) az *Apuka* és az *Apus*.

Szórványosan fordulnak elő mind az egy választ beírók között, mind a részválaszok között a következő megszólítások: *Édesapa, Apu, Apuci, Apika, Apuska, Apóca, Papa, Papi*.

Táblázatok a leggyakoribb megszólításformák megoszlásáról az egy választ beírók körében, nemek szerinti párokba rendezve

Gyerek → anya		Gyerek → apa	
1. Anyai szerep:	98,6%	Apai szerep:	100%
2. Néven szólítás:	1,4%		
Az 1. részletesen:		Részletesen:	
Anya	64%	Apa	62,5%
Anyu	9,8%	Apu	22,2%
Mama	8,4%	Papa	9,7%
Anyuci	5,6%	Szórványos	5,6%
Mami	4,2%		
Szórványos ³	6,6%		
Gyerek → nagyanya		Gyerek → nagyapa	
1. Nagyanyai szerep:	95,2%	1. Nagyapai szerep:	98,4%
2. Családi becenév:	2,9%	2. Néven szólítás; név + bácsi:	1,6%
3. Néven szólítás:	1,9%		
Az 1. részletesen:		Az 1. részletesen:	
Mama	57,8%	PAPA ⁴	74%
Nagyi	10,7%	Név + PAPA	9,7%
Név + Mama	6,7%	Nagypapa	9,4%
Mami	5,3%	Papi	2,5%
Nagymama	4,7%	Szórványos	2,8%
Szórványos	10%		
Szülő → saját anyja		Szülő → saját apja	
1. Anyai, nagyanyai szerep:	96,3%	1. Apai, nagyapai szerep:	97,8%
2. Családi becenév:	3%	2. Családi becenév:	1,5%
3. Elkerüli:	0,7%	3. Elkerüli:	0,7%
Az 1. részletesen:		Az 1. részletesen:	
Anyu	50,1%	Apu	52,2%
Anya	15,8%	PAPA	16,3%
Mama	13,3%	Apa	15,2%
Anyuka	4,2%	Fater	3,4%
Anyuci	2,4%	Apuka	3%
Mami	2,4%	Szórványos	7,7%
Mutter	2,4%		
Szórványos	5,7%		

³ A ritkán előforduló formák felsorolását itt és a továbbiakban is l. fentebb, a szöveges részben.

⁴ Itt és a továbbiakban is így jelölöm a nyelvjárási megoszlás szerinti formák együttesét (*Pa-pa, Tata, Papó*).

Szülők → anyós		Szülők → após	
1. Anyai, nagyanyai szerep:	65,2%	1. Apai, nagyapai szerep:	62,7%
2. Néven szólítás, név + néni:	30,2%	2. Néven szólítás, név + bá(csi):	33,6%
3. Anyósi szerep:	2,3%	3. Családi becenév:	2,2%
4. Családi becenév:	2,3%	4. Após szerep:	1,5%
Az 1. részletesen:		Az 1. részletesen:	
Mama	27,9%	PAPA	25,2%
Anyuka	16,5%	Apuka	10,8%
Anyu	8,7%	Apu	9,5%
Anyá	4%	Apá	6,7%
Szórványos	8,1%	Név + Papa	5,9%
		Nagypapa	2,2%
		Szórványos	2,4
Férj → feleség (szülői pár)		Feleség → férj (szülői pár)	
1. Néven szólítás:	64,8%	1. Néven szólítás:	67,2%
2. Anyai szerep:	24,4%	2. Apai szerep:	26%
3. Családi becenév:	10,8%	3. Családi becenév:	6,8%
A 2. részletesen:		A 2. részletesen:	
Anyá	20,3%	Apá	16,4%
Anyus	2,7%	Apus	2,7%
Szórványos	1,4%	Apuka	2,7%
		Szórványos	4,2%

3.2. Összefoglalás: a megszólításformák. A vizsgált kapcsolatok legtöbbszörben a családi szerepre utaló megszólítás a meghatározó (95% feletti arányban használatos) forma. A néven szólítás a szülők anyósukhoz, apósukhoz fordulásában kap nagyobb jelentőséget (de itt is csak felét teszi ki a családi szereppel kapcsolatos megszólításoknak), valamint a szülői pár tagjai használják szívesen (itt ez a leggyakoribb forma). A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a mai legifjabb nemzedék körében nem terjedt el az az ellentmondásosan értékelt szokás, hogy szüleiket keresztnévükön szólítsák; a gyakorta olvasható, de adatokkal alá nem támasztott állításokat (pl. Tolcsvai Nagy 1999: 97) a vizsgálat eredménye megcáfolja. Mivel számítani lehetett rá, hogy a szülők esetleg szándékosan hallgatnak az idevonatkozó családi hagyományról – talán mert már találkoztak ezzel kapcsolatos rosszallással –, a kérdőív végén direkt formában is feltettem a kérdést, hogy előfordult-e valamikor is ilyen megszólítás. Bár szórványos, elsősorban kisgyermekkorú vagy későbbi, de tréfás használatú előfordulásról az adatközlők 18,3%-a beszámolt, mindössze 1,4%-nyian nyilatkoztak úgy, hogy családjukban ez a fő megszólítási forma.

A szülői szerepre utaló megszólítások legkedveltebbjei között váltás történt a szülői és a gyerekgeneráció között. Míg a 30–45 évesek körében az *Anyu*, *Apu* a legkedveltebb formák saját szüleik megszólításakor, addig gyerekeik az *Anyá*,

Apa megszólításokat használják leggyakrabban, s gyakorisági rendben náluk második helyre szorult az *Anyu*, *Apu* (vö. Domonkosi 2002: 79; de: Kiss 1993: 221). Az *Anyu*, *Apa* gyermeki megszólításokat a szülői pár tagjai egymásra is szívesen alkalmazzák; a néven szólítás után körükben ez a leggyakoribb forma. Ezeken kívül sokféle, igen változatos formák használatosak mind az apa, mind az anya megszólítására. Visszaszorult viszont a nem régen (Grétsy–Kovalovszky 1985: 125) még fő helyre sorolt udvarias-tiszteletteljes *Édesanyám*, *Édesapám*. Hasonlóképpen a szülői generáció fiatal korában dívó, „lazának” beállított *Muter* és *Fater*; a 30–45 év közötti férfiak nyelvhasználatában jelen van, de gyermekeiknél már alig mutatkozik.

A gyerekek nagyszüleiket a *Mama* és a *Papa* szavakkal szólítják meg legtöbbször (vö. Kiss 1993: 221, Domonkosi 2002: 92, 94); a sokszínűség elsősorban a nagyanya megszólításformáiban uralkodik. A *Mama* és a *Papa* megszólítás azután átvivődhet a szülők immár nagyszülővé vált saját szüleinek, illetve az anyósuknak, apósuknak a megszólítására. Saját szülők esetében háttérben marad az anyai szerepre utaló, elsődleges megszólítások mögött; az anyós, após esetében a néven szólítás után ez a leggyakoribb forma. Az *Anyuka* és az *Apuka* ugyanakkor az anyós és az após elsődleges megszólításának látszik lefoglalódnia (vö. Domonkosi 2002: 110); míg az összes többi családi kapcsolatban elenyésző arányban van jelen, itt igen számottevő az előfordulása. Valószínűleg a legáltalánosabb kicsinyítő képzővel alkotott forma kedves, de nem túl személyes volta teszi erre a szerepre különösen alkalmassá.

A megszólításformák egyes viszonytípusokon belüli gyakorisági rendjére jellemző, hogy a leghasználatosabb formák általában kiugróan magas arányban vannak jelen, míg hozzájuk képest a többi forma jóval szerényebb arányokkal képviselteti magát. (Feltűnőek a különbségek már a leggyakoribb és a második leggyakoribb formák arányaiban is.) A megszólításformák használatának további jellemzője, hogy némelyek egy-egy kapcsolaton belül kizárólagos vagy majdnem kizárólagos használatúak – vagyis nem váltakoznak más formákkal –, míg mások gyakori váltakozást mutatnak, esetleg kizárólagos használatban nem is fordulnak elő. Mindazonáltal ezeket a használati különbségeket – tekintettel a kérdőívkitöltés technikájára – nem lehet teljes fokban megbízhatónak tekinteni, és főleg nem szabad általánosítani. Ezen tendenciák vizsgálata terjedelmesebb és több forrásból származó anyagot és külön dolgozatot kívánna.

ADATTÁR

Az anyagban előforduló köszönésformák: *Adjon Isten, csá, csáó, csók, csókollak, csókolom, cső, dícsértessék, hahó, halihó, helló, jó estét, jó estéket, jó éjszakát, jó napot, jó reggelt, kezét csókolom / kezicsókolom, kívánok, puszi, puszika, szasz, szervusz/szerbusz, szevasz, szia, sziamia, sziali.*

Az anyagban előforduló megszólítások (a keresztnevek, a becézett keresztnevek és a családi – sajátos – becenevek kivételével): *Ámamó, Amika, Anci, Ancikám, Angyalom, Anya, Anyácska, Anyám, Anycsám, Anycsó, Anycsus, Anyi, Anyi-*

kám, Anyóca, Anyós, Anyósom, Anyu, Anyuci, Anyucika, Anyucikám, Anyuka, Anyukám, Anyus, Anyuska, Apa, Apám, Apci, Apcsó, Apcsus, Api, Apika, Apikám, Apincuncs, Apó, Apóca, Após, Apu, Apuci, Apucika, Apuka, Apukám, Apus, Apuska, ... bá, ... bácsi, Cica, Cicamicám, Cicuska, Drágám, Drágaságom, Édesem, Édesanya, Édesanyám, Édesapa, Édesapám, Édesem, Életem, Fater, Fiam, Kedves, Kedvesem, Kicsikém, Kicsim, Kisanyám, Kispapa, Maci, Mama, Mamca, Mamcsó, Mami, Mamicó, Mamija, Mamika, Mamikám, Mamka, Mamó, Mamóka, Mamsi, Mamuci, Mamus, Mamuska, Manó, Muter, Muti, Nagyanyó, Nagyapa, Nagyapó, Nagyi, Nagyika, Nagymama, Nagymami, Nagymuter, Nagypapa, Nani, Nanna, ... néni, Nyanyi, Nyuszi, Óci, Papa, Papci, Papi, Papicó, Papika, Papó, Papóka, Papsi, Papuci, Papus, Papuska, Szívem, Szivi, Tata

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. *NyudÉrt.* 137. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László 1999. Tegezés és nemtegezés. In: Deme László–Grétsy László–Wacha Imre (szerk.): *Nyelvi illemtan.* Szemimpex Kiadó, Budapest, 57–85.
- Domonkosi Ágnes 2002. Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 79. Debrecen.
- Dóra Zoltán 1999. Mi van a szótárakban? *Magyartanítás* 1: 21–30.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Guszkova Antonyina 1981. A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben. *NyudÉrt.* 106. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1993. Köszönés- és megszólításformák a rábaközi Mihályiban. *Nyr.* 117: 208–8.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Köszönés a családban. In: Deme László–Grétsy László–Wacha Imre (szerk.): *Nyelvi illemtan.* Szemimpex Kiadó, Budapest. 95–100.

Dömötör Adrienne

SUMMARY

Dömötör, Adrienne

T/V forms of address, greeting and addressing people within the family

The author of this paper investigates three interrelated phenomena of language use with respect to the family as a scene of linguistic encounters. Her questionnaire survey gives the reader a glimpse of the language use of four generations in three types of settlements. With respect to the topics indicated in the title, the analysis reveals the characteristics of the language use of the individual generations and presents the differences between them. The study is sociolinguistically-based, the author does not refer to language cultivation issues related to these topics; but she does cover phenomena that seem to contradict the existence of tendencies that are a matter of popular belief and are often commented on in the language cultivation literature.